

Halina Chodurska

Z tajemnic wschodnioeuropejskiej flory. O Mickiewiczowskich *CARACH*

Trudno byłoby chyba znaleźć w Polsce absolwenta szkoły średniej, który nie czytałby ballady Adama Mickiewicza rozpoczynającej się od słów „Ktokolwiek będziesz w Nowogródzkiej stronie...”. Specjalistów od flory i fauny w twórczości Wieszcza nie od dziś frapują przywołane w niej *cary*, rosnące już to w tytułowym jeziorze Świteż, już to w jego bezpośrednim sąsiedztwie:

Na miejscach, które dziś piaskiem zaniosto,
Gdzie *car* i trzcina zarasta,
Po których teraz nasze biega wiosło,
Stał okrąg pięknego miasta (...) ¹

Określeniu temu towarzyszy fascynująca opowieść tłumacząca pochodzenie rośliny. Legenda owa ma zapewne źródło w dawnych kronikach ruskich, a według samego autora – w Latopisie Wołyńskim. W jednym z przypisków do *Grażyny* poeta zdradza bowiem:

Słyszałem od świadomego dziejów narodowych p. Onacewicza, że w rękopisie kronikarza wołyńskiego jest wzmianka o sławnym czynie niewiast z jakiegoś miasta litewskiego, które po wyjściu mężów na wojnę same murów broniły, a nie mogąc oprzeć się nieprzyjaciołom przeniosły dobrowolną śmierć nad niewolę ².

Nie ulega zatem wątpliwości, że inspiracji do ballady należałoby się doszukiwać przede wszystkim w „litewskich” studiach Adama Mickiewicza ³.

Teoretycznie identyfikacja przedstawionej w utworze rośliny nie powinna nastręczać większych trudności, tym bardziej, że poeta przytacza przecież krótki opis przedmiotu rozważań. Kwiaty zwane przezeń *carami*:

¹ A. Mickiewicz, *Wiersze*, Warszawa 1955, s. 17.

² F. Augustiaitis, *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim*, Kraków 1911, s. 79–80.

³ L. Podhorski-Okołów, *Realia Mickiewiczowskie II. Wpadam do Soplicowa*, Warszawa 1955, s. 107.

Białawym kwieciami, jak białe motylki
 Unoszą się nad topielą,
 List ich zielony, jak jodłowe szpilki
 Kiedy je śniegi pobielą⁴

Zdawałoby się więc, że wystarczy uważnie przyrzeć się florzce okolic Świtezi... W czasach młodości Adama Mickiewicza jezioro to należało jeszcze do rodziny Niezabitowskich. Za udział właścicieli w powstaniu styczniowym wraz z całym majątkiem uległo jednak konfiskacie i przekazane zostało (w 1864 roku) niejakiemu Ochłópkowowi, urzędnikowi kancelarii wileńskiego generał-gubernatora Murawjowa. Po śmierci nowego posiadacza wdowa sprzedała cały odziedziczony po mężu majątek Konstantemu Wojnie. Powierzchnia zbiornika wodnego miała podówczas około 175 ha, zaś jego wschodni, południowy i zachodni brzeg porastały lasy⁵. Świteż należy do tzw. jezior lobeliowych, ma piaszczyste dno, niemal regularny kolisty kształt i w pewnej odległości od brzegu zarośnięta jest trzcina (sitowiem?). Na początku XIX wieku wody Świtezi wyróżniały się wyjątkową przejrzystością i u granic akwenu wyraźnie widać było leżące na jego dnie kamienie kształtem zbliżone do „kocich łbów”. Miejscowa ludność dopatrywała się w nich pozostałości po ulicach zatopionego miasta⁶.

Tajemnicę Mickiewiczowskich *carów* usiłowano zgłębić od dawna. Podobno w XIX wieku na terenie Litwy określenie *car-ziele* przysługiwało tylko dziurawcowi zwyczajnemu (*Hypericum perforatum* L.) oraz lepiężnikowi różowemu (*Petasites officinalis* Moench.)⁷. W tej sytuacji nader słuszne wydaje się założenie, że poszukując pierwowzoru dla obiektu zainteresowania poety badacz nie powinien ograniczać się li tylko do zbioru roślin, którym zagadkowe miano przypisywano w miejscowej terminologii ludowej⁸. Zważywszy, że nazwę rośliny można podejrzewać o wschodniosłowiańską proveniencję, w kręgu ewentualnych odniesień wypadaloby uwzględniać również zioła znane jako царь, царь-трава, царь зелье... A takowych jest na wschodzie Słowiańszczyzny sporo... Wedle słownika nomenklatury botanicznej N. Annienkowa (1878) w różnych rejonach Europy Wschodniej przytoczone wyżej fitonimy wykorzystywano do nazywania bagna zwyczajnego (*Ledum palustre* L.); dyptamu jesionolistnego (*Dictamnus albus* L.); groszku czerniejącego (*Orobus niger* L. = *Lathyrus niger* (L.) Bernh.); jaskra jadowitego (*Ranunculus sceleratus* L.); jaskra ostrego (*Ranunculus acer* L.); lepiężnika różowego (*Tussilago Petasites* L. = *Petasites officinalis* Moench. = *Petasites vulgaris* Desb. = *Petasites hybridus* L.); łuskiewnika różowego (*Lathraea squamaria* L.); mistrzownika (*Imperatoria ostruthium* L.); ostróżki wyniosłej (*Delphinium elatum* L.); jakichś bliżej niesprecyzowanych gatunków ostu (*Carduus* Gaertn.); pięciornika srebrnego (*Potentilla*

⁴ A. Mickiewicz, *Wiersze...*, s. 21.

⁵ W. Larouy, *Nad błękitnym Niemnem. Przewodnik po Nowogródzczyźnie Mickiewiczowskiej*, Nowogródek 1934, s. 38.

⁶ L. Podhorski-Okołów, *Realia Mickiewiczowskie*, Kraków 1952, s. 108.

⁷ W. Dybowski, *Rośliny litewskie w poezjach Adama Mickiewicza*, [w:] *Z ziemi pagórków leśnych, z ziemi łąk zielonych... Książka zbiorowa poświęcona pamięci Adama Mickiewicza w stuletnią rocznicę jego urodzin*, Warszawa 1899, s. 401.

⁸ L. Podhorski-Okołów, *Realia Mickiewiczowskie...*, s. 110.

argentea L.); podbiału pospolitego (*Tussilago farfara* L.); tojadu mocnego (*Aconitum napellus* L.); tojeści / wilczego mordy (*Aconitum excelsum* Reich. = *Aconitum lycotonum* L.)⁹ i storczyka samiczego (*Orchis morio* L.). Współczesny ukraiński słownik botaniczny wzbogaca jeszcze ten rejestr o tatarak (*Acorus calamus*); wilżynę bezbronną (*Ononis arvensis* L.); jęczyznik zwyczajny (*Phyllitis scolopendrium* L.) oraz jaskier rozłogowy (*Ranunculus repens* L.)¹⁰.

Botanicy, którzy niewątpliwie posiadają najwyższe kompetencje w kwestiach związanych ze światem roślin i identyfikacją poszczególnych jego przedstawicieli sądzą, że poeta w swym utworze mógł przedstawić lepieźnik (*Petasites vulgaris* L.)¹¹; podbiał pospolity (*Tussilago farfara* L.)¹² lub bagno zwyczajne (*Ledum palustre* L.)¹³.

Notabene w rejonie Świtezi występują tylko niektóre spośród roślin uwzględnianych w opracowaniach twórczości Adama Mickiewicza. W jeziorach lobeliowych pojawiają się z reguły brodniki (*Littorella lacustris* L.) i porybliny jeziorne (*Isoetes lacustris* L.); jeziorze giętkie (*Najas flexilis* L.); rdestnice wydłużone (*Potamogeton praelongus* L.) oraz brzeżyce jednokwiatowe (*Littorella uniflora* L.). Za typowe dla Świtezi uznaje się ponadto tetradium jawańskie (*Tetradium jawaicum*) i stroiczkę jeziorną (*Lobelia dortmanni* L.). Wypadałoby podkreślić, że jedynie ostatnia z wymienionych roślin wodnych wznosi kwiaty nad lustrem wody. Nie bez powodu zwykło się ją uważać także za najbardziej urokliwą i przyciągającą wzrok roślinę Świtezi. Stroiczka mierzy 2–7 cm, wyróżnia się całkowicie zanurzonymi w wodzie równowąskimi liśćmi, zebranymi w gęste różyczki i zawierającymi mleczny sok. Ma kwiaty w kolorze białym, kwitnie zaś na ogół w lipcu–sierpniu. Nadto jest ona rośliną napotykaną niezwykle rzadko, na przykład w Polsce występuje tylko na Pomorzu¹⁴.

W rezultacie większość badaczy bezkrytycznie przyjmuje, iż Mickiewicz mógł mieć na myśli jedynie stroiczkę Dortmanna (*Lobelia Dortmanni* L.), która rośnie we wskazanym przez Wieszcza miejscu, zakwita o odpowiedniej porze (poeta odwiedził okolice Świtezi prawdopodobnie w sierpniu 1821 roku)¹⁵, wreszcie – ma właściwości toksyczne... Jednak nie jest ona aż tak groźna dla człowieka, jak przedstawia to w swym wierszu poeta:

Kto tylko ściągnął do głębin ramię
Tak straszna jest kwiatów władza,
Że go natychmiast choroba wyłamie
I śmierć gwałtowna ugadza¹⁶.

⁹ Niektóre opracowania prezentujące wschodniosłowiańskie określenia botaniczne proponują nazwą царь-трава objąć cały rodzaj tojadów (*Aconitum*). Por. P. Макалистер, *Все о растениях в легендах и мифах*, Москва 2007, s. 10.

¹⁰ Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004, s. 768.

¹¹ *Encyklopedia. Zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy*, t. I, Lwów 1905; *Encyklopedia powszechna*, t. IV, Warszawa 1860, s. 873.

¹² *Encyklopedia powszechna...*, t. IV, s. 873.

¹³ L. Podhorski-Okołów, *Realia Mickiewiczowskie...*, s. 108.

¹⁴ *Ilustrowana encyklopedia*, t. III, Warszawa, b. r. w., s. 167.

¹⁵ L. Podhorski-Okołów, *Realia Mickiewiczowskie...*, s. 111.

¹⁶ A. Mickiewicz, *Wiersze...*, s. 21.

Wypadałoby również zauważyć (a rzecz to w nomenklaturze botanicznej niety-powa!), że przypisywanie nazwy *cary* stroicze nie tylko nie znajduje poświadczenia w słownikach botanicznych XIX wieku, ale i paraleli w dialektach słowiańskich...

W tej sytuacji celowe byłoby chyba przeprowadzenie dokładniejszego oglądu wszystkich roślin przewijających się w literaturze zagadnienia, już to jako hipotetyczne *cary*, już to jako odniesienia wschodniosłowiańskich fitonimów царь, царь-трава oraz царь зелье. Wszystkie one zaprezentowane zostały w poniższej tabeli z uwzględnieniem posiadania (+) lub braku (-) cech przywołanych przez Wieszcza. Odczytywany współcześnie opis niezwykłego zieleńca nie jest zresztą ani tak precyzyjny, ani tak jednoznaczny jak mniemali specjaliści. Sformułowanie *Białawe kwiecie, jak białe motylki unosi się nad toplielą* może dotyczyć zarówno kwiatostanów w kolorze białym, jak i białych z lekkim odcieniem innej barwy, zaś zestawienie kwiatów z motylkami – sugerować zarówno oryginalny kształt tych pierwszych, jak i podkreślać fakt, że wznoszą się one nad powierzchnią wody. Sformułowanie poety rozstrzyga więc *de facto* jedynie o miejscu występowania **carów**. Jawią się one jako roślina wodna, przytwierdzona korzeniami do dna akwenu. Natomiast z kolejnego porównania wynika jedynie, że liście zieleńca mają barwę zieloną z jakimś białym nalotem... Nie budzi wątpliwości jedynie niecodzienny urok kwiatów i nadzwyczaj toksyczne właściwości rośliny. Próba zerwania jej pociąga za sobą ogromne niebezpieczeństwo, dla cara i jego wojska śmiertelne okazało się przecież zaledwie dotknięcie zieleńca...

Zestawienie cech przytaczanych w opracowaniach odniesień fitonimów CAR / CARY, ЦАРЬ, ЦАРЬ-ТРАВА, ЦАРЬ ЗЕЛЬЕ

Roślina	Wodna	Liście	Kwitnie	Można z niej splatać wieńce	Rzadka	Ma barwne kwiaty	Toksyczna	Mierzy (w cm)
<i>Aconitum napellus</i>	-	dłoniaste, lub lancetowate	VI-VIII	-	+	ciemno-niebieskie, rzadziej białe	+	50-150
<i>Aconitum lycoctonum</i>	-	dłoniasto kłapowate	VI-VIII	-	+	bladżółte lub białawe	+	40-50
<i>Acorus calamus</i>	+	równowąskie, mieczowate, faliste	V-VII	-	-	-	-	60-120
<i>Carduus</i>	-	pierzastodzielne i kłapowane	VI-IX	-	-	jasnopurpurowe purpurowe	-	30-150
<i>Delphinium elatum</i>	-	dłoniaste, 5-7 kłapowe	VI-VII	+	-	fioletowo-niebieskie	-	do 150
<i>Dictamnus albus</i>	-	nieparzysto-pierzaste	VI-VII	+	+	białoróżowe	+	50-100
<i>Hypericum perforatum</i>	-	zaokrąglone lub eliptyczne, podługowate	VI-VIII	+	-	żółte	+	20-50
<i>Imperatoria ostruthium</i>	-	podwójnie trójdzielno-pierzaste	VI-VIII	-	+	białe lub różowe	-	30-100
<i>Isoetes lacustris</i>	+	szybyne, ciemnozielone, sztydlaste	VII-VIII	-	-	-	-	15

Roślina	Wodna	Liście	Kwitnie	Można z niej splatać wieńce	Rzadka	Ma barwne kwiaty	Toksyczna	Mierzy (w cm)
<i>Lathraea squamaria</i>	–	łuskowate, skrętoległe	III–V	–	+	różowobiałe	–	do 30
<i>Ledum palustre</i>	–	równowąskie lub podługowate	V–VII	–	–	kremowobiałe	+	do 100
<i>Litorea lacustris</i>	+	grube, mięsiste	VII–IX	–	–	–	–	do 10
<i>Litorea uniflora</i>	+	grube, mięsiste	VII–IX	–	+	–	–	2–12
<i>Lobelia dortmanni</i>	+	równowąskie	VII–VIII	+	+	białe z niebieską rurką	+	20–70
<i>Najas flexilis</i>	+	równowąskie, lancetowate	VII–VIII	+	+	niepozorne	–	do 50
<i>Ononis arvensis</i>	–	podłużnie eliptyczne	VII–VIII	–	–	różowe	–	30–60
<i>Orchis morio</i>	–	podługowate	IV–VI	+	+	białe, purpurowo nakrapiane	–	8–30
<i>Orobus niger</i>	–	parzysto-pierzaste	VI–VIII	+	–	czerwone lub fioletowe	–	30–90
<i>Petasites vulgaris</i>	–	okrągławo-sercowate, ząbkowane	IV–V	–	–	brudno-purpurowe	–	15–100
<i>Phyllitis scolopendrium</i>	–	językowate, niepodzielone	–	–	+	–	–	–
<i>Potamogeton praelongus</i>	+	taśmowate do podługowatych	V–VIII	–	+	–	–	–
<i>Potentilla argentea</i>	–	dłoniaste	VI–IX	+	–	żółte	–	do 50
<i>Ranunculus acris</i>	–	pięciokątne	V–VIII	+	–	żółte	+	30–90
<i>Ranunculus repens</i>	–	trójścienne	V–VIII	+	–	żółte	+	15–40
<i>Ranunculus sceleratus</i>	–	dłoniasto-dzielne	V–X	+	–	jasnożółte	+	5–60
<i>Tussilago farfara</i>	–	okrągławo-sercowate	III–IV	–	–	złocistożółte	–	10–20

Przegląd właściwości elementów wyłonionego i zaprezentowanego w tabeli zbioru pozwala skonstatować, że wśród znanych Słowianom Wschodnim *carów* nie ma rośliny całkowicie i bez zastrzeżeń odpowiadającej obrazowi nakreślonego przez poetę. Potwierdza się jednak fakt, że najbliższa Mickiewiczowskiej prezentacji (przynajmniej pod względem wyglądu zewnętrznego) jest w rzeczy samej stroiczka Dortmanna (*Lobelia Dortmanni* L.).

Równocześnie z listy sporządzonej w oparciu o dociekania znawców twórczości Adama Mickiewicza należałoby bezapelacyjnie wykreślić lepiężnik (*Petasites* L.), bylinę rosnącą, co prawda, w miejscach podmokłych, ale wyróżniającą się nader

okazałymi sercowatymi liśćmi, które w dodatku pojawiają się na łodygach później, aniżeli brunatno-czerwonawe kwiaty¹⁷ oraz mylony z lepiężnikiem, bardzo doń podobny podbiał pospolity (*Tussilago farfara* L.)¹⁸. Z takich samych względów (nieadekwatność opisu) poza sferą zainteresowań trzeba byłoby pozostawić bagno zwyczajne (*Ledum palustre* L.). Poeta pisze przecież wyraźnie o roślinie wodnej, przytwierdzonej mocno do dna akwenu (by ją zerwać wróg musi zanurzyć rękę *do głębin...*).

Nie powinno zatem budzić zdziwienia, że co bardziej sceptycznym przedstawicielom nauk przyrodniczych i humanistycznych przychodziła do głowy myśl, iż poeta stworzył „roślinę fantastyczną”¹⁹. Istnieje bowiem niemal stuprocentowa pewność, że przy opisie ziela istniejącego w rzeczywistości poeta nie popełniłby przynajmniej niektórych błędów rzeczowych. Adam Mickiewicz, jak wiadomo, już w latach szkolnych przejawiał duże zainteresowanie naukami chemicznymi i przyrodniczymi²⁰. Niewiele brakowało, by – po ukończeniu szkoły średniej – rozpoczął studia medyczne²¹.

Spośród ziół, którym w XIX wieku przypisywano nazwy *car* / царь, царь-трава, царь зелье zwracają natomiast uwagę dwa gatunki tojadów: wilczy (*Aconitum lycoctonum* L.) i mocny (*Aconitum napellus* L.). Rośliny reprezentujące rodzaj *Aconitum* były bowiem powszechnie znane jako źródło niezwykle niebezpiecznych preparatów trujących. W medycynie ludowej ze zrozumiałych względów (wszystkie części rośliny zawierają silnie toksyczne alkaloidy!) tojady niezwykle rzadko stosowano wewnętrznie, a i użytkowanie zewnętrzne sporządzanych z nich preparatów wymagało dużej wiedzy i ogromnej ostrożności. W związku z tym w zamierzonych czasach posługiwali się nimi jedynie *ludzie uczeni* (z reguły mnisi)²². Wyjątkowo fatalną opinią cieszył się przy tym tojad mocny (*Aconitum napellus* L.). Wyróżnia się on wysoką łodygą (ok. 1 m), ciemnozielonymi, błyszczącymi liśćmi, które dzielą się na 5–7 części, dużymi fiołkowo-niebieskimi, ale niekiedy też białymi kwiatami, zebranymi w kłosa lub tworzącymi dekoracyjne grona. Jedna z działek kielicha układa się na kształt hełmu, osłaniającego dwa miodniki²³. Omawiany gatunek tojadu rośnie w górach całej niemal Europy, w Ameryce Północnej oraz w Himalajach i stosunkowo często bywa hodowany w ogrodach jako roślina ozdobna, mimo że nawet miód zbierany z jego kwiatów zagraża życiu człowieka²⁴.

¹⁷ *Encyklopedia. Zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy*, t. I, Lwów 1905, s. 904.

¹⁸ B. Broda, J. Mowszowicz, *Przewodnik do oznaczania roślin leczniczych, trujących i użytkowych*, Warszawa 2000, s. 722.

¹⁹ W. Dybowski, *Rośliny litewskie...*, s. 401; L. Podhorski-Okołów, *Realia Mickiewiczowskie...*, s. 109.

²⁰ W. Bełza, *Kronika potoczna i anegdotyczna z życia Adama Mickiewicza*, Lwów 1884, s. 16.

²¹ L. Podhorski-Okołów, *Realia Mickiewiczowskie...*, s. 37.

²² P. Маккалистер, *Все о растениях...*, s. 10.

²³ *Ilustrowana encyklopedia*, t. I, Warszawa, b. r. w., s. 18.

²⁴ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, t. I, Praha 1888, s. 134.

Nie bez kozery Pliniusz określał ten gatunek mianem *roślinnego arszeniku* i uważał *Aconitum* za najbardziej toksyczne spośród ziół znanych w starożytności²⁵. Wyjątkowo niebezpieczne właściwości całej rośliny część świata klasycznego (a ściślej mieszkańcy Peloponezu) tłumaczyła tym, iż powstała ona ze śliny mitycznego Cerbera²⁶. Podobno przy użyciu soku wyciśniętego z tojadu Medea uśmiercała otruć Tezeusza, Plutarch podejrzewał, że tojadem mocnym uśmiercano systematycznie żołnierzy armii Marka Antoniusza, zaś wedle przekazów z obszarów Azji Środkowej wskutek zażycia sporządzonego zeń preparatu zmarł był potężny Tamerlan (Timur). W Nepalu ziele wykorzystywano do zatruwania studni w czasie najazdów wrogich plemion koczowniczych, a w średniowiecznej Pradze, podobnie jak w Rzymie w czasach papieża Klemensa, przy użyciu *Aconitum* wykonywano wyroki śmierci²⁷. Mieszkańcy gór stosowali tojad jako truciznę na wilki i lisy, zaś w Germanii i Gallii nacierali nim groty oszczepów podczas polowań na wszystkie dzikie zwierzęta²⁸. Wedle opinii wiedeńskiego medyka i eksperymentatora doktora Störcka ziele tojadu mogło zabić osobę trzymającą je zbyt długo w ręku²⁹ zaś w *Encyklopedii powszechnej* Orgelbranda zamieszczono m. in. wzmiankę o nieostrożnym turyście, któremu po zebraniu bukietu tych bardzo atrakcyjnych roślin groźnie spuchła ręka³⁰.

Analiza zebranych i przedstawionych wyżej materiałów upoważnia chyba do sformułowania jeszcze jednej hipotezy. Nie jest wszak wykluczone, że w przedstawieniu legendarnych i magicznych *carów* Adam Mickiewicz połączył kilka silnie oddziałujących na wyobraźnię motywów łączonych pierwotnie z większą liczbą roślin... Znalazła się wśród owych baśniowych wątków opowieść zapisana w starych kronikach, którą być może znał lud okolic Nowogródka... Tej ostatniej tezy nie da się dziś niestety zweryfikować – mieszkańcy wskazanych terenów rozpowszechniają już Mickiewiczowski obraz niezwyklej rośliny. Wedle wszelkiego prawdopodobieństwa o tym, że *cary* z ballady *Świtez* ostatecznie utożsamiono ze stroiczką jeziorną zadecydował fakt, że ta niezwykle rzadko spotykana, przyciągająca wzrok, choć niezbyt okazała roślina porasta (i porastała już w czasach Wieszcza) jezioro Świtez. Warto byłoby nadmienić, że współcześnie, poza poświadczeniem z ballady Mickiewicza, nie istnieją żadne inne przesłanki, które pozwoliłyby tytułowe miano przypisać lobelii wodnej. Określenie to przysługiwało natomiast (i poświadczają to dane co najmniej kilku słowników z wieku XIX) dwu gatunkom „zjadliwych” tojadów. Może zatem poeta dokonał swoistej kontaminacji motywów, zapożyczając wybrane fragmenty przekazu o *carach* (*Aconitum* L.) i przenosząc je na najatrakcyjniejszą spośród roślin Świtezi?

²⁵ Tamże.

²⁶ M.J. Kawałko, *Historie ziołowe*, Lublin 1986, s. 76.

²⁷ Р. Маккалистер, *Все о растениях...*, s. 11.

²⁸ *Ottův slovník...*, t. I, s. 134.

²⁹ M.J. Kawałko, *Historie...*, s. 76 i 151.

³⁰ *Encyklopedia powszechna*, t. XXV, Warszawa 1867, s. 321–322.

Literatura

- Mickiewicz A., *Wiersze*, „Czytelnik”, Warszawa 1955.
- Augustiaitis F., *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim*, Nakładem autora. Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1911.
- Bełza W., *Kronika potoczna i anegdotyczna z życia Adama Mickiewicza*, Nakładem Seyfartha i Czajkowskiego Lwów 1884.
- Borowy W., *O poezji Mickiewicza*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999.
- Broda B., Mowszowicz J., *Przewodnik do oznaczania roślin leczniczych, trujących i użytkowych*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2000.
- Dybowski W.: *Rośliny litewskie w poezjach Adama Mickiewicza*, [w:] *Z ziemi pagórków leśnych, z ziemi łąk zielonych... Książka zbiorowa poświęcona pamięci Adama Mickiewicza w stułtnią rocznicę jego urodzin*, Drukiem Warszawskiego Towarzystwa Akcyj. Artystyczno-wydawniczego, Warszawa 1899, s. 396–406.
- Encyklopedia. Zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy*, t. I, Nakładem Wydawnictwa Macierzy Polskiej, Lwów 1905.
- Encyklopedia powszechna*, t. IV, Nakład, druk i własność S. Orgelbranda Księgarza i Typografa, Warszawa 1860.
- Encyklopedia powszechna*, t. XXV, Nakład, druk i własność S. Orgelbranda Księgarza i Typografa, Warszawa 1867.
- Gibbons B., Brough P., *Atlas roślin Europy Północnej i Środkowej*, przekład z języka angielskiego dr Barbara Sudnik-Wójcikowska, mgr Izabella Krężelewska, MULTICO, Warszawa 1995.
- Ilustrowana encyklopedia*, t. I, Wydawnictwo Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa b.r.w.
- Ilustrowana encyklopedia*, t. III, Wydawnictwo Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa b.r.w.
- Kawałko M.J., *Historie ziołowe*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin 1986.
- Larouy W., *Nad błękitnym Niemnem. Przewodnik po Nowogródzczyźnie Mickiewiczowskiej*, Nakładem W. Wierniewicza i W. Larouy, Nowogródek 1934.
- Linde S. B., *Słownik Języka Polskiego*, t. V, W drukarni Zakładu Ossolińskich, Lwów 1859.
- Mowszowicz J., *Przewodnik do oznaczania krajowych roślin trujących i szkodliwych*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1982.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, t. I, J. Otto, Praha 1888.
- Podhorski-Okołów L., *Realia Mickiewiczowskie II. Wpadam do Soplicowa*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1955.
- Podhorski-Okołów L., *Realia Mickiewiczowskie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Kraków 1952.
- Zych M., Werblan-Jakubiec H., *Organizmy w środowisku przyrodniczym*, Wydział Biologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Анненков Н., *Ботанический словарь*, Типография Императорской Академии Наук, Санктпетербург 1878.
- Кобів Ю., *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Наукова думка, Київ 2004.
- Маккалистер Р., *Все о растениях в легендах и мифах*, Кристалл, Москва 2007.
- Максимович-Амбодик Н.М., *Словарь ботанический, содержащий наименования растений и их частей*, т. II, Санкт Петербург 1795.

[https://pl.wikisource.org/wiki/Świtez_\(Mickiewicz\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Świtez_(Mickiewicz)) (dostęp 12 maja 2019 r.)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Litorella> (dostęp 15 maja 2019 r.)

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Rdestnica> (dostęp 15 maja 2019 r.)

<https://atlas.roslin.pl> (dostęp 19 maja 2019 r.)

Z tajemnic wschodnioeuropejskiej flory. O Mickiewiczowskich CARACH

Streszczenie

Artykuł zawiera krytyczny przegląd hipotez dotyczących identyfikacji fitonimu *cary* z ballady romantycznej *Świtez*. W wyniku bardziej szczegółowej analizy XIX-wiecznych odniesień polskich i rosyjskich nazw roślin typu *car*, *царь*, *царь-трава*, *царь зелье* autorka dochodzi do wniosku, że Adam Mickiewicz, tworząc poetycki obraz niezwykłych kwiatów wykorzystał motywy tradycyjnie przypisywane co najmniej dwu roślinom. Zaprezentowany w wierszu opis odnieść można bowiem do stroiczki jeziornej (*Lobelia lacustris* L.), ale informacje o toksycznych właściwościach ziela zostały przypuszczalnie zapożyczone od któregoś z gatunków rodzaju *Aconitum*.

Słowa kluczowe: Adam Mickiewicz, *Świtez*, nazwy roślin, *cary*

Тайны восточноевропейской флоры. О ЦАРЯХ в поэзии Адама Мицкевича

Резюме

В статье проводится критический обзор мнений, относящихся к значению ботанического названия *cary*, приводящегося в романтической балладе Адама Мицкевича *Святязь*. В результате более подробного анализа представленных в словарях XIX века толкований польского и русских названий растений типа *car*, *царь*, *царь-трава*, *царь зелье* автор приходит к выводу, что поэт, создавая поэтическую картину необыкновенных цветов, использовал мотивы, касающиеся по крайней мере двух представителей растительного мира. Стихотворное описание можно отнести к водному растению *Lobelia lacustris* (L.), однако сведения о сильных токсических свойствах объекта поэт позаимствовал, по всей вероятности, у одного из представителей рода *Aconitum* (L.).

Ключевые слова: Адам Мицкевич, баллада *Святязь*, названия растений, *cary*

The Secrets of Eastern European Flora. About Mickiewicz's TSARS

Abstract

The article presents a critical review of the hypotheses concerning the identification of tsars phytonim in a romantic ballad 'Switez'. As a result of a detailed analysis of the nineteenth century Polish and Russian names of plants such as *car*, *царь*, *царь-трава*, *царь зелье* the author comes to the conclusion that Adam Mickiewicz creating a poetic image of unusual flowers and plants used the motifs traditionally attributed to at least two existing ones including the *Lobelia dortmanna* (*Lobelia lacustris* L.), but the information about toxic properties of the herbs was probably imported from one of the species of *Aconitum* genus.

Key words: Adam Mickiewicz, 'Switez', names of plants, tsars

[14]

Halina Chodurska

Halina Chodurska, dr hab. prof. UP
ORCID: 0000-0002-5454-4260
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Pedagogical University of Cracow
e-mail: h.chodurska@gmail.com